

УДК 37.091.4:502/504

**ВІРА ІЛЬЧЕНКО
КОСТЯНТИН ГУЗ**

Інститут педагогіки, Національна академія педагогічних наук, м. Київ

ЦІННОСТІ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ «ДОВКІЛЛЯ» У СВІТЛІ ПЕДАГОГІКИ А. С. МАКАРЕНКА

У статті аналізуються цінності науки та людського буття, реалізовані в освітній моделі «Довкілля» — цілісність, істина, добро, краса – у зв'язку з педагогікою А.С. Макаренка, розкривається їхня роль в оздоровленні дітей змістом освіти, формуванні їхнього життєствердного національного образу світу.

***Ключові слова:** цінності науки та людського буття, цілісність, розуміння знань, експлікати цілісності, загальні закономірності природи, образ світу, дослідження агресії.*

Постановка проблеми. Критерієм прийняття чи неприйняття моделі освіти, яка претендує змінити традиційну, звичну модель, мають бути цінності науки та людського буття, що вносяться в суспільство з новою моделлю освіти.

У літературі знайдемо різні класифікації цінностей науки, згідно з якими на перше місце в ієрархії найвищих цінностей пропонується ставити істину, добро, красу, цілісність, єдність протилежностей, життєвість [6]. У науковій методиці виховної роботи А.С. Макаренка втілено поєднання навчання дітей з продуктивною працею, моральним, фізичним і естетичним вихованням. Взаємозв'язок цих понять потребує спеціального дослідження.

Аналіз досліджень. Аналізуючи вищеназвані поняття «цілісність», «істина», «життєвість» та інші, встановимо між ними зв'язок. Почнемо з поняття цілісності. Як відзначають філософи, у «цілісності» є багато експлікатів – однорідність, гармонійність, органічність, підлягання єдиним закономірностям, системність [9, с. 217]. Цілісність змісту освіти, цілісність знань, які пропонуються учням для засвоєння, – необхідна умова відбору знань, що використовуватимуться в навчальному процесі. Оскільки більшу частину часу у школі чи вдома дитина витрачає саме на навчання, ця діяльність має стати природним способом її буття, інакше психіка і фізичний стан дитини будуть пригнічені. Природною потребою людини, а отже, і дитини є розуміння того, що відбувається у її житті. Проте ніяке розуміння не відбувається інакше, як через включення нового знання в цілісність. Так, М. Гайдеггер і Г.-Г. Гадамер вважають, що розуміння є способом буття людини, водночас розуміння – це неперервний процес руху думки в герменевтичному колі: «... рух розуміння постійно переходить від цілого до частини і від частини до цілого.

І завдання полягає в тому, щоб, будуючи концентричні кола, розширювати єдність смислу, який ми розуміємо. Взаємоузгодженість окремого і цілого – щоразу критерій правильності (істинності) розуміння. Якщо такого взаємоузгодження не виникає, то розуміння не відбулося» [3, с. 72].

Метою статті є розкриття цінностей, які формуються педагогікою освітньої моделі «Довкілля», в світлі педагогіки А.С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб створити учням у навчальному процесі природний стан буття – умови для психічного і фізичного здоров'я, – їм необхідно дати передрозуміння цілого на самому початку їхнього шляху в науку, тобто з перших кроків шкільного життя. Це добре розуміли великі дидакти. Ще Я.А. Коменський указував, що в материнській школі учні повинні вивчати метафізику – науку про першооснови буття. Знання першооснов буття мають бути точкою відліку руху по герменевтичному колу – руху розуміння шляхом включення частин до «цілісності».

Серед експлікатів цілісності знайдемо і «рушійну силу» такого руху – це обґрунтування нових елементів знань на основі спільних, єдиних для всіх частин, що складають цілісність, закономірностей. В освітній моделі «Довкілля» втілена технологія відкриття учнями початкової школи «першооснов буття» на уроках серед природи – закономірностей збереження, спрямованості самочинних процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі.

Пояснення елементів знань на основі загальних закономірностей зводить їх до єдиного. Ще Піфагор відзначав: «Зведення множини до єдиного – в цьому першооснова краси». На це ж вказують і герменевтики [4]. Таким чином, поняття краси об'єднується з поняттям цілісності знань і розуміння їх, з поняттям тілесного і психічного здоров'я дитини.

Пояснення знань на основі закономірностей, відкритих наукою, – це один із способів встановлення істинності знань. Таким чином, цілісність знань і їхня істинність виявляються також взаємопов'язаними. Істинність знань виявляється в процесі формування учнями природничо-наукової картини світу, її особистісно орієнтованої складової – образу природи, який є основою образу світу.

У змісті вітчизняної сучасної природничо-наукової освіти поняття «образ природи» або «природничо-наукова картина світу» у 1—9 класах не фігурують, формування їх не контролюється і не корегується. Кожен предмет декларує власну «картину світу». Фактично, вихідним пунктом і результатом навчального процесу у природничо-науковій освіті на кожному етапі є сукупність засвоєних учнем понять із природничих наук. Наприкінці 11 класу їх, згідно з навчальними програмами, має бути близько 10 тисяч. Ці поняття пов'язані у свідомості учня лише потребою завчити й отримати оцінку, бо цього вимагають навчальні програми предметів природничого циклу. Такий навчальний процес із точки зору законів психології неможливо назвати ні пізнавальним, ні продуктивним. Навчання має бути одночасно і процесом розуміння, а останній неможливий без цілісності знань про природу, бо, як зазначалося вище, ніяке розуміння не відбувається інакше, як через включення нового знання до цілісності.

Проте людина, як і кожна жива істота, не може існувати без образу світу, образу природи, свого середовища життя, бо саме він визначає її поведінку, взаємодію із світом. Якщо немає цілеспрямованого, керованого процесу формування образу природи, він створюється стихійно на основі тих звичок мислення, які найчастіше повторюються.

Алгоритм засвоєння явищ, законів, прийнятий у традиційній методиці, є типовим: вивчити закон, знати його практичне використання і знати, як його враховувати, щоб він не нашкодив людині. «Використати закон або обійти» – так стихійно створюється образ природи як серії відокремлених об'єктів, сукупності законів, що існують для задоволення потреб людини, або як перешкод, яких можна уникнути. Цей образ переноситься і на життя в суспільстві. Таким чином, система освіти формує людей зі споживацьким мисленням, котрі намагаються якнайбільше отримати від природи, суспільства і обминути закон.

Описана основа навчання була прийнята ще за радянської влади і функціонує до цього часу. Вузькоспеціалізоване предметне урокодавання розділяє свідомість дитини, не дає їй змоги створювати цілісний образ світу із взаємопов'язаними елементами знань; переконуватися, що все у природі, в тому числі й людина, підлягає єдиним закономірностям. Такий зміст освіти негативно впливає на здоров'я дітей і їхній інтелект, спричиняє агресію проти природи і суспільного оточення. Замість технології формування особистості з цілісною свідомістю хтось майстерно заклав у відтворення поколінь народу еталон людини з розщепленою і відчуженою від реального життя психікою, наповненою непридатними у практичному житті знаннями. В екологічні кризи, у сплески агресії в суспільстві значний внесок робить освіта, фактично внеможливіуючи формування в учнів життєствердного образу світу та його основи – цілісності знань про природу.

Засвоєння знань про природу має орієнтувати учня на створення ним особистісно значущої системи знань – образу природи, що вдосконалюється з розвитком свідомості людини і слугує їй «органом», за допомогою якого вона взаємодіє з природою, перетворює її, усвідомлюючи наслідки своїх дій і відповідаючи за них. Умовою створення образу природи у свідомості учня є неперервний, тобто такий, що триває упродовж усього шкільного навчання, процес формування в учнів природничо-наукової картини світу як системи знань про природу, заснованої на загальних закономірностях природи.

Філософи (М.В. Попович, С.Б. Кримський, Е. Фромм) доводять, що доля суспільства залежить від образу світу спільноти (життєствердного, агресивного чи деструктивного), а його основою є образ природи. Очевидно, саме тому в Стандарті освіти Іспанії (2006) компетентністю, набутою учнями під час засвоєння змісту освітніх галузей «Природознавство», «Суспільствознавство», «Математика», вважається їхня здатність оперувати базовими законами природи, суспільства, культури та довкілля.

За визначенням, прийнятим ХХ сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під поняттям «освіта» розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [3, с. 41]. Згідно з більш раннім визначенням, освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідна умова підготовки людини до життя і праці [7, с. 92]. Під освітою розуміють систематизовані (тобто закономірно пов'язані) елементи знань про дійсність. У пояснювальній записці до кожної програми, у методиках будь-якого предмета знайдемо декларовані вислови про необхідність надання учням системи знань. Відповідь на це запитання містять педагогічні і психологічні дослідження. Наприклад, П.Ф. Каптерев – визначний дослідник у галузі педагогіки і психології – доводить, що основне завдання школи полягає не в тому, щоб дати дитині якнайбільше знань, бо вони швидко старіють і забуваються. Основне і найперше завдання школи – виростити з дитячого мислення соціально зрілий розум, здатний розв'язувати соціальні завдання незалежно від своїх органічних потреб. І єдиний спосіб для цього – систематизація знань, яка дає дитині насолоду більшу, ніж смачна їжа, пестоші і відпочинок. Саме завдяки систематизації знань дитяче мислення об'єктивується, перетворюється на цілісну свідомість соціально зрілої особистості, здатної мислити цілісно, глобально, планетарно. Діти так прагнуть цілісності знань, що віддають їй перевагу перед смачною їжею, грою, пестошами [5, с. 419-430].

Звернімо увагу на такі ознаки знання, як «істинність», «науковість». Як указує П.Ф. Каптерев, істина і закон – одне і те ж [5, с. 341]. Тобто, не будь-які відомості є знаннями, а ті, що обґрунтовані законами, закономірностями. У навчальному процесі учні засвоюють наукові знання. Наука починається там, де при поясненні об'єктів дійсності спираються на закони. Таким чином, знання, які отримуються в навчальному процесі, мають спиратися на закони, закономірності або хоч уявлення про них.

Знання цінні для учня, коли він розуміє їх. А оскільки ніяке розуміння не відбувається інакше, як через включення незрозумілого в цілісність [2], то для учня цінною є цілісність знань. Оскільки експлікатом цілісності є підлягання всіх елементів, що її складають, єдиним закономірностям, то цілісність знань учнем досягається у процесі обґрунтування

елементів знань на основі загальних закономірностей. Зокрема, цілісність знань про природу утворюється у свідомості учня в процесі обґрунтування, систематизації елементів природничих знань на основі загальних закономірностей природи. Зазначимо, що наявність в учня цілісності знань про природу є ознакою його продуктивної природничо-наукової освіти, адже ніхто замість учня у його свідомості не створить цілісності знань.

Вербальний фундамент вітчизняної школи – це методика організації навчального процесу поза чуттєво-мотиваційною основою, поза реальними живими справами, поза інтересом дітей. Ще І.П. Павлов дійшов висновку: якщо у мозок подавати немотивовану почуттями інформацію, «поза інтересом», то в корі головного мозку формуються центри активного пригнічення і відторгнення таких знань. Знання, які учень отримує поза розумінням – поза цілісністю знань, ведуть дітей до розвитку глибоких психічних порушень. Масове поширення паління і наркоманії серед школярів відбувається через глибоке почуттєве гноблення, як наслідок згасання у школярів інтересу до реального життя. Формування навчального процесу «поза інтересом» на засаді «повинності» – це технологія виключення з духовного життя дитини високих сенсів життя, чуттєво-мотиваційної сфери, механізму вродженого пізнавального рефлексу [1]. Така технологія водночас ігнорує те, що «образ світу», особистісно орієнтована цілісність знань про світ – вихідний пункт і результат будь-якого пізнавального процесу. Вона призводить до формування стереотипу, при якому людина не може протистояти натискові інстинктів несвідомого, внутрішній агресії.

Дослідження агресії і пов'язаного з нею насилля – один із головних напрямів розуміння людської природи. Науковий інтерес фахівців до теоретичної розробки руйнівного й агресивного витоків викликаний безпрецедентним зростанням насилля в сучасному світі. Цивілізованому ХХ століттю більше, ніж попереднім, «вдалося» сконцентрувати і гіпертрофувати зло у вигляді деструктивних процесів за допомогою сучасної науки і розроблених на її основі технологій. Науково-технічний прогрес забезпечив людство засобами ведення сучасних війн, руйнівний потенціал яких перевищує найфантастичніші уявлення. Агресивний імпульс виявляється у формі війн, революцій, тоталітарних режимів, расових безчинств, свавілля, тероризму, злочинності, що швидко прогресує. Але найстрашніше ховається в глибинах людської природи [10; 11].

Історія людства свідчить, що унікальність людини як біологічного виду полягає не тільки в абстрактному розумінні дійсності та свідомій і творчій діяльності, а й у тому, що, перебуваючи на найвищому щаблі еволюції біосфери, людина увійшла в корінне протиріччя з природою, різко виділившись із природного світу й перетворившись на руйнівний суб'єкт, який перебуває в перманентному стані війни з природою і собі подібними. Дослідники людської природи відзначали, що людина є єдиною істотою, яка не пристосована до середовища свого існування (К. Лоренц, Н. Тінберген, Е. Фромм та ін.). На фоні екокризи в ситуації адаптації індивіда до хворого соціуму і далі вкорінюється деструктивна домінанта. За цих умов рівень деструктивності поглиблюється водночас із прогресом цивілізації. У процесі цього розвитку людина зруйнувала власну природу і набула біологічної ригідності [8].

За умов нестабільного економічного становища українського суспільства (переважання трансформаційних процесів) для людей властиві завищені очікування, нечітко виражені індивідуальність і національна культура, тяжіння до замкнутого існування, духовне збідніння, схильність до сугестії і маніпулювання з боку деструктивних сил. Синдром соціальної деструктивності виникає і набирає сили в умовах соціально-економічної нестабільності, екокризи в суспільстві, що збільшує кількість психічно неповноцінних людей, які становлять соціальну небезпеку [11].

Доля людства як єдиного цілого залежить від духовної свідомості кожної людини. І тому потрібно керуватися принципами нової етики – глибинної екології. Екосвідомість – це виховання ненасилля і толерантності, що реалізується у вигляді рухів, організацій, педагогічних ідей, духовної комунікації (Ю. Габермас, М. Бахтін, А. Адлер та інші). Знищити

або вилучити агресію із суспільства неможливо, її можна лише звести до мінімуму або сублимувати, тримати її під соціальним контролем, оскільки агресія та деструкція є продуктом людського розуму. Взаємно підсилюючи, доповнюючи й активізуючи одна одну, руйнівність біосфери і криза цивілізації ініціюють процеси деградації суспільства і людини. Прогрес науки призводить до зниження пластичності геному в людській популяції. Наслідком патологічних мутацій є хвора фізично і психічно людина, а відтак – хворе суспільство.

Висновок. Освітня модель «Довкілля», слідом за педагогікою А.С.Макаренка, забезпечує в навчальному процесі цілісність знань, продуктивність праці, формує такі цінності людського життя, як істина, краса, відповідальність. Ця модель освіти має бути надбанням вітчизняної школи.

Список використаних джерел

1. Базарный В. Главная опасность для цивилизации / В. Базарный. // Народное образование. — 1998. — № 9-10. — С. 157-165.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. / Х.-Г. Гадамер. — М: Прогресс, 1998. — 704 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 379с.
4. Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. Гуманітаризація загальної середньої освіти: Проект концепції / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований. — К.: АПН України, 1994. — 36 с.
5. Каптерев П. Ф. Избр. пед. труды / П.Ф. Каптерев. — М.: Педагогика, 1984. — 704 с.
6. Подмазин С. И. Личностно ориентированное образование. Социально-философское исследование / С.И. Подмазин. — Запорожье: Просвіта, 2000. — 219 с.
7. Советский энциклопедический словарь. — М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1982.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. — М.: Республика, 1994. — 382 с.
9. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания / А.Ю. Цофнас. — Одесса: Астро-Принт. — 1999. — 307 с.
10. Чеботарьова Н. В. Аналіз деструктивності в європейській культурі / Н.В. Чеботарьова // Збірник наукових праць. Філософія, соціологія, політологія. Випуск 2. — Харків: ХДАДТУ, 1998. — С. 197-203.
11. Чеботарьова Н. В. Проблеми насильства і зла у сучасному контексті / Н.В. Чеботарьова // Науковий вісник. Філософія. Випуск 1. — Харків: ХДПУ, 1998. — С. 100-103.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2014.

Ильченко В.

Гуз К.

Институт педагогики, Национальная академия педагогических наук Украины, г. Киев

ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МОДЕЛИ «ДОВКИЛЛЯ» («ЛОГИКА ПРИРОДЫ») В СВЕТЕ ПЕДАГОГИКИ А.С. МАКАРЕНКО

В статье проанализированы ценности человеческого бытия, реализованные в образовательной модели «Довкілля («Логика природы») – целостность, истина, добро, красота – в их связи с педагогикой А.С. Макаренко, раскрыта их роль в оздоровлении детей через содержание образования, а также в формировании их жизнеутверждающего национального образа мира.

Ключевые слова: ценности науки и человеческого бытия, целостность, понимание знаний, экспликации целостности, общие закономерности природы, образ мира, исследование агрессии.

Ishchenko V.

Gooze K.

Institute of Pedagogics, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

VALUES OF "DOVKILLYA" ("ENVIRONMENT") EDUCATIONAL MODEL IN LIGHT OF A. MAKARENKO'S PEDAGOGICS

In article the values of human life realized in "Dovkillya ("Environment") educational model – integrity, truth, good, beauty – are analyzed in their communication with A. Makarenko's pedagogics, their role in improvement of children through the content of education, and also in formation of their vital national image of the world is shown.

Keywords: values of science and human life, integrity, understanding of knowledge, explicates of integrity, general regularities of the nature, vital image of the world, aggression research.